

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ОЛЕКСЕНКО РОМАН ІВАНОВИЧ

УДК: 339.9(477)

**ФІЛОСОФІЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософії історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Молодиченко Валентин Вікторович,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Самчук Зореслав Федорович,
Інститут вищої освіти НАПН України,
завідувач відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді;

доктор філософських наук, професор
Ананьїн Валерій Опанасович,
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації Державного університету телекомунікацій, професор кафедри військово-гуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, доцент
Гарбар Галина Анатоліївна,
Миколаївська філія «Київського національного університету культури і мистецтв»,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 3 жовтня 2014 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 3 вересня 2014р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П. Кивлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасність підлягає філософському осмисленню та аналізу в концептуальному полі глобалізації та інформаційної революції. Проблема полягає в тому, що глобалізація та інформатизація сформували специфічну культуру відірваних від соціокультурного коріння індивідів, готових некритично підтримати практично будь-який міф. Секуляризація призвела до появи такого типу людини, основним мотивом діяльності й ключовим життєвим кредо якої стало задоволення своїх егоїстичних потреб та бажань. Така людина є продуктом розвитку свободи та демократії, не відкоригованих відповідальністю, обов'язком й самокритичністю.

Така онтологічна особливість визначає те, чому зазначений тип людини заперечує все, що обмежує його права та свободи, повстає проти соціальних інститутів та норм – проти всього, що утворює самий фундамент будь-якого суспільства. Такий індивід є радикально несамокритичним, тому вважає відповідальним за всі недоліки та помилки будь-кого, але не самого себе. Нарешті, він не визнає авторитетів, самодисципліни, самообмежень та традицій, оскільки для нього буттєвим взірцем є гедоністичне суспільство, в якому все скеровано на задоволення саме його потреб.

В умовах поляризації суспільства на бідних та багатих, посилення апатії та деморалізації значної частини суспільства, на тлі наростання ідеологічної й політичної дезорієнтації має, коли соціальна енергія все більше спрямовується на процес мобілізації внутрішніх адаптивних можливостей в ситуації «шокової терапії», доволі складно осмислити комплексні параметри чинного стану та ієрархію проблемних аспектів, а також аргументовано сформулювати переконливі орієнтири світоглядного, аксіологічного та цілепокладаючого гатунку.

Відносини власності є тією основною інстанцією, яка забезпечує генетичний зв'язок людини з природою й водночас інструментально розмежує її з природним світом. У широкому розумінні поняття «власність» – це відносини між людьми з приводу засобів виробництва та предметів матеріального і духовного споживання. Вона має різноманітні форми – племінна, колективна, корпоративна, приватна тощо. Остання створила передумови утвердження людини як індивіда та особистості, а відносини, побудовані на її основі – ринкові відносини – є саме тією універсальною формою відносин, які можуть забезпечити формування та розвиток суспільства як людського й людяного. Дослідженню філософії ринкових відносин як чинника становлення людського суспільства притаманна перманентна актуальність. Зважаючи на недостатню розробленість проблеми, автор обрав її в якості предмету теоретичного аналізу.

Тривалий час у середовищі вітчизняних суспільствознавців превалювала марксистська модель еволюції форм власності, яка передбачала необхідність ліквідації приватної власності революційними методами. Ця модель виявилася хибною, оскільки, по-перше, кожна форма власності має право на існування, бо охоплює та узагальнює певні інтереси людей, по-друге, домінантною формою

власності є саме приватна, а найбільш життєздатною формою суспільної організації вважається суспільство, побудоване на ринкових відносинах.

Для висвітлення обраної теми важливе значення має врахування історичного досвіду країн, які за основними функціональними показниками в наш час очолюють цивілізаційний поступ людства. Водночас не варто ігнорувати світоглядну та соціокультурну українську специфіку, яка постає істотним детермінативним фактором суспільного буття та свідомості нашої країни.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Означена проблематика є предметом філософсько-економічних роздумів від найдавніших часів й до наших днів. Розмірковуючи над сенсом людського буття, його цінностями та пріоритетами, видатні мислителі античності в особі Сократа, Платона, Аристотеля та Ксенофонта включали в коло головних проблем теоретичного аналізу такі поняття, як «економічне буття суспільства», «власність», «виробництво та обмін», «торгівля» тощо. Середньовіччя зміщує систему цінностей, підпорядковує їх релігії. Не стали винятком й філософські засади відносин власності. Однак, «дух підприємництва», носіями якого були ремісники, крамарі, мореплавці та деякі інші «активні шукачі пригод», поступово утвердили інший сенс життєтворчості – прагматично-економічний. Його символами стали заощадливість, накопичення, збереження та примноження добробуту, що ототожнювався з грошима. Провідниками цієї філософії стали такі дослідники-економісти, як Т. Мен та В. Стаффорд. Від них, власне, й бере початок філософія ринкових відносин.

Епоха Нового часу породила нове економічно-філософське мислення. Його виразниками стали насамперед Ф. Бекон, Т. Гоббс та Дж. Локк. Французький мислитель А. Монкретьєн ввів поняття «політична економія». Його підхоплюють та поглиблюють Еразм Роттердамський, Н. Макіавеллі та М. Монтень. Наступний історичний етап увів до порядку денного поняття «духу капіталізму» М. Вебера, ідею «політичної економії» В. Петті, теорію «соціально-політичного життя» Р. Хайлбронера та А. Сміта, роздуми про «економіку», «працю», «власність» тощо Дж. Берклі, Т. Мальтуса, Дж. Ст. Мілля, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, Д. Юма, та інших. Становлення філософії ринкових відносин відбувалося під впливом досліджень А. Бергсона, Ф. Візера, В. Віндельбанда, Е. Дюргейма, В. Зомбарта, Дж. М. Кейнса, Дж. Б. Кларка, А. Маршала, К. Менгера, Л. фон Мізеса, Ф. фон Хайєка та інших видатних економістів, філософів та соціологів.

У вітчизняному науковому просторі до цієї тематики зверталися такі мислителі, як С. Булгаков, І. Вернадський, К. Воблий, М. Вольський, А. Гіляров, С. Гогоцький, М. Грот, О. Новицький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Г. Симоненко, М. Туган-Барановський. В сучасному науковому просторі України тематикою філософії ринкових відносин оперують В. Андрущенко, В. Базилевич, Т. Білогліб, В. Бобров, В. Геєць, В. Ільїн, І. Каленюк, В. Кремень, О. Куклін, А. Міклашевський, М. Михальченко, Ю. Пахомов, Д. Піхно, А. Чухно та інші.

Філософія економіки – перспективна сходинка в розвитку пізнавальних можливостей людини з освоєння дійсності. Вона пройшла тривалий шлях

розвитку – починаючи з епохи фараонів і мудрості стародавніх пророків й до сучасних постмодерних дискурсів, філософії постіндустріальних проектів і економічної антропології як нової теорії людини епохи фінансової цивілізації. Втім, незважаючи на значний обсяг наукових публікацій, проблему філософії ринкових відносин досліджено не повній мірі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 25 січня 2012 р.).

Мета дослідження полягає в концептуалізації ринкових відносин в Україні в контексті соціально-філософської проблематики.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- концептуалізувати діапазон дослідницьких інструментів, які формують адекватне уявлення про феномен ринкових відносин;
- дослідити теоретико-методологічні основи філософії ринкових відносин;
- проаналізувати специфіку становлення ринкової економіки в Україні;
- уточнити інструментальні ресурси ідеальних типів М. Вебера;
- увиразнити змістовні параметри ринкового виробництва;
- виявити інваріантні імперативи ефективних ринкових відносин;
- простежити еволюцію уявлень про змістовні параметри підприємництва;
- окреслити значення світогляду, філософії, міфу, релігії, моралі та науки для ефективності ринкових відносин;
- визначити сутнісні ознаки суспільства споживання як атрибуту інформаційного суспільства;
- виявити ключові проблемні фактори функціонування ринкових відносин в умовах глобалізму.

Об'єкт дослідження – філософія ринкових відносин.

Предмет дослідження – становлення та розвиток філософії ринкових відносин в Україні в період глобалізації та інформаційної революції.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження базується на принципах об'єктивності й цілісності, а також визначається комплексом загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість та достовірність наукових результатів. Зокрема, в роботі застосовано: діалектичний метод, завдяки якому автор отримав можливість представити предмет дослідження в його істотних соціальних

взаємозв'язках та залежностях; метод системного аналізу дозволив виявити й обґрунтувати системні компоненти досліджуваного предмета – зокрема, застосовано метод аналізу соціальної системи крізь призму її релігійних форм, ефективність якого довели М. Вебер у праці «Протестантська етика та дух капіталізму» та М. Бердяєв у книзі «Витоки та сенс російського комунізму»; порівняльний метод забезпечив здійснення компаративного аналізу специфіки філософії ринкових відносин в Україні та провідних країнах світу; історичний метод надав можливість дослідити історичні закономірності, тенденції та особливості становлення філософії ринкових відносин; структурно-функціональний метод створив необхідні передумови для аналізу складної архітекτονіки ринкових відносин та їхнього функціонального покликання; герменевтичний метод забезпечив проникнення до внутрішньої сутності філософії ринкових відносин, надав можливість збагнути їхню специфіку, особливості вияву на різних етапах розвитку; на основі аналітико-прогностичного методу зроблено обґрунтовані висновки та узагальнення, прогноз розвитку філософії ринкових відносин у майбутньому, сформульовано теоретичні та практичні рекомендації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні природи та сутнісних ознак філософії ринкових відносин, особливостей її становлення в українському суспільстві в період глобалізації та інформаційної революції. В дослідженні

Вперше:

- застосовано концептуально інноваційний підхід, сутність якого полягає в істотному розширенні діапазону, способів, інструментів осмислення філософії ринкових відносин: якщо ринкові відносини є комплексним, системним явищем, то їх адекватне і ефективне дослідження можливе лише на основі системного підходу, із залученням інструментальних можливостей усіх сфер знань і форм суспільної свідомості, котрі окреслюють природу і характер взаємозв'язків: крізь призму соціокультурної та цивілізаційної сфер, міфологічних, релігійних, ідеологічних, наукових, символічних, ціннісних та комунікативно-інформаційних детермінант та засобів інтерпретації ринкових відносин;

- визначено зміст та логіко-гносеологічне навантаження поняття «філософії ринкових відносин» як такого, що охоплює причинно-наслідкові зв'язки ринкових відносин, їхню детермінованість соціокультурними трендами епохи, в межах яких вони розгортаються;

- проаналізовано закономірності й особливості становлення філософії господарювання в ключові періоди розвитку українського суспільства – зокрема, в епоху Київської Русі та Козацької держави, ринкову орієнтацію УНР та її руйнацію під час колективізації та індустріалізації, знищення ринкових підвалин економічного життя народу й утвердження командно-адміністративної економіки.

Уточнено:

- розуміння еволюції філософсько-світоглядних характеристик суб'єкта ринкових перетворень на рівні теоретичної та масової свідомості: від «Ното

economicus» до «людини економічної» сучасного типу;

- змістовне розмежування людського розвитку та людського капіталу: якщо в концепції людського капіталу інвестиції в людину є передусім засобом збільшення продуктивності праці й прибутковості, чим, власне, й визначається їхня ефективність, то в парадигмі людського розвитку високоосвічена, розвинена, благополучна людина – це мета;

- каузальність аномальних явищ в системі адміністративно-командної економіки та їхнє закріплення в рисах характеру людини (відчуження людини від власності, безгосподарність, безініціативність, схильність до розкрадання державної власності тощо);

- зміст та структуру правового забезпечення ринкових перетворень – зокрема, визначення філософсько-правових підвалин ринкової економіки.

Подальший розвиток отримали положення про:

- значущість теоретичного обґрунтування філософії ринкових відносин М. Вебером: обґрунтований ним «дух капіталізму» постає тією світоглядно-інтерпретаційною платформою, на якій базується філософія ринку, формується підприємець сучасного типу;

- роль релігії в контексті утвердження філософії ринкових відносин та виховання сучасного підприємця – зокрема, автором доведено, що одним з елементів, що конституують «капіталістичний дух», є раціональна життєва поведінка на основі ідеї «професійного покликання», яка виникла з духу християнської аскези: віруюча людина працює більш відповідально й ефективно;

- становлення філософії ринкових відносин в контексті формування суспільства сталого людського розвитку: нова філософія економічного розвитку розгортається як філософія людини в системі економічних відносин, а головна мета сталого людського розвитку – створення умов, за яких життя людей буде тривалим, здоровим, сповненим свободи самовираження і творчості.

- напрями подолання суперечностей чинних законодавчих норм, котрі регулюють ринкові відносини в Україні, вдосконалення законодавчо-нормативної бази на основі компаративного аналізу правових систем європейського простору і загалом економічно розвинених країн.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що автором проаналізовано зміст, логіко-гносеологічне значення та еволюцію поняття «філософія ринкових відносин». Це дозволило дослідити закономірності й особливості становлення ринкової економіки в Україні, виявити проблемні аспекти та суперечності, властиві їй у добу глобалізації та інформаційної революції.

Проведене дослідження понять «ідеальний тип» як «інтерес епохи» та «економічна людина» М. Вебера відкриває шлях до обґрунтування філософії ринкових відносин, а також до аналізу ролі світогляду, філософії, міфу, релігії та моралі в контексті утвердження філософії ринкових відносин та виховання сучасного підприємця.

Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі викладання філософських та економічних дисциплін. Їх можна покласти в основу самостійного курсу для студентів економічних спеціальностей.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дослідження було відображено у доповідях та повідомленнях на більш ніж 25 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких: Восьмі юридичні читання «Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства», 10–11 жовтня 2012 р., м. Київ; V Міжнародний форум «Простір гуманітарної комунікації», 19–21 жовтня 2012 р., м. Київ; Звітна науково-практична конференція викладачів, аспірантів, докторантів, 5–6 лютого 2013 р., м. Київ; V Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Соціально-економічний розвиток держав: досвід та перспективи», 17 травня 2013 р., м. Київ; Міжнародна науково-практична конференція «Суспільно-політичні та соціокультурні процеси в Україні і світі», 31 травня – 1 червня 2013 р., м. Київ; Міжнародна науково-теоретична конференція «Духовні цінності християнства в українській культурі: віхи тисячоліть», червень, 2013 р., м. Київ; Міжнародна науково-практична конференція «Ціннісні орієнтації та світоглядні пропозиції людини в контексті сьогодення: восьмі шинкаруківські читання», 18 червня 2013 р., м. Київ; Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи», 17 жовтня 2013 р., м. Київ; Conferinta internationala Educatia din perspective valorilor «Освіта в контексті ціннісних орієнтацій», 4–5 жовтня 2013 р. м. Кишинів; Міжнародна науково-практична конференція «Освітня політика держави: філософія, методологія, практика», 23–24 жовтня 2013 р., м. Київ.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи, в якій висвітлені власні ідеї та розробки автора. Основні положення й висновки дисертації представлені у наукових публікаціях автора.

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображено у 35 працях, а саме: в одноосібній монографії «Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції: соціально-філософський аналіз» (367 с., 21,39 д.а.); у 24 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях з філософії; у розділах 2 колективних монографій та 7 тезах наукових конференцій.

Кандидатська дисертація на тему: «Підвищення конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств» спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) була захищена у 2008 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 4 розділів, поділених на 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (711 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 524 сторінки, з них – 461 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, з'ясовано ступінь її наукового опрацювання, окреслено мету та завдання дослідження, його методологічну основу, сформульовано новизну, теоретичну та практичну значущість роботи.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження філософії ринкових трансформацій» – визначено основний концепт дослідження, обґрунтовано суспільну потребу в філософії ринкових відносин, розкрито специфіку відображення явищ ринкових відносин у філософських системах, принципи, методи і ключові поняття – засоби науково-пошукової роботи.

У підрозділі 1.1. – «Генезис соціально-філософських підходів до проблеми ринкових відносин» аналізуються роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, ідеї яких сприяли формуванню авторського погляду на вирішення поставлених завдань. Визначено змістовні параметри поняття «ринкова економіка» в історичному розрізі та в сучасному філософсько-економічному дискурсі. Зокрема, у працях класиків політичної економії (А. Сміта, Д. Рікардо) було охарактеризовано концептуальні передумови капіталістичної ринкової системи, проаналізовано визначальні соціальні наслідки її функціонування. Відзначається, що на межі ХІХ–ХХ століть крім класичного оформлюється неокласичне трактування ринкової економіки. Неокласики в особі Л. Вальраса, В. Джевонса, Дж. Кларка, А. Маршала, В. Парето засвоїли від фундаторів економічної науки відданість принципам економічного лібералізму і прагнення дотримуватися «чистої теорії». Вони розширили предмет економічного дослідження, застосували для цього системний аналіз, приділивши увагу функціональним характеристикам взаємозв'язку і взаємозумовленості показників розвитку ринкової економіки.

У ХХ столітті визначення ринкової економіки переосмислюється у нових течіях економічної думки – насамперед у кейнсіанстві (Дж. М. Кейнс) та неолібералізмі (В. Ойкен, В. Рьопке, Ф. фон Хайек).

Аналіз поняття «ринкової економіки» у межах сучасного філософсько-економічного дискурсу дозволяє визначити його нові риси. Зокрема, нині це поняття доповнюється характеристиками соціальних цінностей та ідеологічних принципів, що зумовлюють відповідну економічну поведінку суб'єктів ринкових відносин і реалізуються у специфічних суспільних інститутах (М. Альбер, Г. Куц, Д. Харві, Н. Хомський, А. Шевчук).

Особливу позицію щодо визначення змісту ринку займають американські вчені К. Макконел та С. Брю. Ці дослідники вважають, що ринок – це одвічна економічна система, тому розглядають його як інститут або механізм, який зводить разом покупців (представників попиту) та продавців (постачальників) окремих товарів і послуг. Значення ринку К. Макконел та С. Брю вбачають у тому, що він надає можливість приватного володіння капіталом, спілкування покупців

та продавців за допомогою цін, координації економічної діяльності.

Підкреслюється, що новітня філософія ринку спирається як на класичні теорії ринкових відносин, так і на принципи сучасного філософсько-економічного дискурсу. Вона дозволяє визначити різницю понять ринкової економіки та власне ринку, зосереджуючи увагу не тільки на суто економічних, а й на соціальних аспектах функціонування останнього. Поняття власності, конкуренції, державного регулювання ринку нині переосмислюються, наповнюючись новим змістом. Такі трансформації мають сприяти як теоретичному збагаченню поняттєвого інструментарію філософсько-економічної думки, так і практичному вдосконаленню дії механізмів ринкової економіки в інтересах усього людства.

У підрозділі 1.2. – «Становлення уявлень про «дух капіталізму» як філософську підвалину ринку» – проаналізовано три складові ліберального вчення Макса Вебера у вигляді конкретних історичних типів: ідеального типу західноєвропейського «духу капіталізму», втіленого у так званій «економічній людині», ідеального типу західноєвропейської формальної раціональності, ідеального типу протестантського етосу індивідуальної відповідальності.

Відзначається, що пріоритетне методологічне значення при дослідженні ринкових відносин для Макса Вебера мають поняття «ідеальний тип» (як «інтерес епохи») та «економічна людина» М. Вебера. Підкреслюється, що основними складовими методології М. Вебера є: 1) концепція ідеального типу; 2) метод причинно-наслідкового (каузального) пояснення; 3) принцип розуміння мотивів поведінки, якій співпереживає дослідник; 4) принцип віднесення до цінності.

З'ясовано, що «ідеальний тип» Вебера нічого не формує в тому сенсі, що він нічого не створює наново. Він лише орієнтує дослідника в дійсності, нічого не нав'язуючи йому. Він – знаряддя пізнання історичної дійсності, узятє з неї самої. Результати дослідження, зробленого за допомогою цього знаряддя, можуть дати цілу ідеально-типову картину.

Таким чином, визначено, що ідеальний тип – це уявна теоретична конструкція, що створюється вченим, який досліджує соціальну реальність, відносно того або іншого аспекту цієї реальності (явища, процесу, зв'язку, дії, події тощо) за допомогою вирізнення окремих моментів, сторін, значущих для цього аспекту досліджуваної реальності. Вчений в результаті всіх цих процедур конструє єдиний уявний образ, що відповідає вимогам внутрішньої логічності і несуперечності.

Виявлено, що модель «економічної людини» включає такі характеристики: прагнення отримати максимальний прибуток при наявних засобах виробництва і доступних ресурсах; здатність до раціонального розрахунку доходів і витрат; постійне бажання поліпшити свій добробут; прагнення звести до мінімуму ризик, неминучий в економічній діяльності.

Становлення західного капіталізму, згідно Веберу, пов'язане з виникненням підприємств, мета яких – отримання максимального прибутку, а засіб для досягнення цієї мети – раціональна організація життя, праці, виробництва і

торгівлі. Поєднання прагнення до прибутку з раціональною дисципліною є унікальною рисою західного капіталізму. Ця унікальність визначається тим, що бажання наживи задовольняється не шляхом завоювання, спекуляцій або авантур, а за допомогою дисципліни і розрахунку, в рамках безперервного діючого підприємства, орієнтованого на отримання доходу за допомогою використання можливостей чесного і мирного ринкового обміну.

Разом з тим це не підриває основного положення Вебера про те, що капіталістичний підприємець – вельми своєрідна фігура, і не всі культури однаковою мірою сприяють її появі. Істотними рисами цієї фігури є такі якості, як раціональність, індивідуалізм, релігійно-етичне уявлення про обов'язок. Культури, здатні продукувати людину цього типу, володіють перевагою в господарському розвитку. В цьому відношенні навіть критики Вебера погоджуються з тим, що протестантизм забезпечив його прихильникам порівняні переваги перед представниками інших релігійних течій і що це було пов'язано з його строгим і своєрідним господарським етосом.

Розглянуто правовий порядок в контексті соціальної теорії Вебера – як специфічного сполучення формальної та матеріальної раціональності. Проаналізовано поняття раціональності та цілераціональності, цінності з позицій раціоналістичної теорії Вебера. В основі дослідження ринкових відносин знаходиться веберівська раціоналістична філософія капіталізму, яка віддзеркалює спосіб раціонального сполучення релігійних цінностей (етики протестантизму) та ефективності господарювання (формальної раціональності капіталізму).

Підкреслено, що, згідно з М. Вебером, формальна раціональність – це передовсім калькульованість, а формально-раціональне є тим, що піддається кількісному обліку, що без залишку вичерпується кількісною характеристикою. Формальна раціональність господарства, на думку Вебера, визначається мірою технічно можливого і застосованого розрахунку. Натомість матеріальна раціональність характеризується рівнем, на якому постачання життєвими благами здійснюється шляхом економічно орієнтованої соціальної дії з позицій певних ціннісних постулатів.

Іншими словами, матеріальна раціональність – це раціональність для чогось; формальна раціональність – це раціональність «ні для чого», раціональність сама по собі, взята як самоціль. Втім, слід мати на увазі, що поняття формальної раціональності – це ідеальний тип, який в емпіричній реальності в чистому вигляді не зустрічається. Проте, рух у напрямку формальної раціоналізації – це, як доводить М. Вебер, рух самого історичного процесу. Якщо в колишніх типах суспільств переважала матеріальна раціональність, то в сучасному – формальна раціональність, котра відображає домінування цілераціонального типу дії над усіма іншими.

Відзначаючи безперечні переваги раціонального панування, М. Вебер, тим не менше, виокремив його латентні, приховані небезпеки у вигляді «ірраціональних елементів».

Однак, цій ірраціональній з точки зору формальної раціональності ситуації М. Вебер протиставляє інший ірраціоналізм, точніше іншу раціональність – матеріальну – як раціональність цінностей, яка єдина здатна вберегти застосування формальної раціональності від крайнощів формалізації.

Згідно з вченням Вебера, етос підприємця як творця сучасного капіталізму є нерозривним поєднанням формальної раціональності й самодисципліни з ціннісно навантаженою індивідуалістичною суспільною позицією. Таке поєднання зумовлює функціонування правової держави як регулятора взаємодії таких індивідів формально-раціональними засобами.

Поняття «капіталістичний дух» проаналізовано з урахуванням його етичної складової. Згідно з Вебером, ранній протестантизм в особі кальвінізму виступив головною детермінуючою силою у формуванні «капіталістичного духу». Він інспірував ідеї і практику раціональної економічної діяльності. Узагальнивши значну кількість фактів, Вебер дійшов висновку, що цей тип соціальної дії в набагато більшій мірі був поширений в середовищі ранніх протестантів, ніж серед католиків. Етика раннього протестантизму не лише передувала «капіталістичному духу», а й виявилася вирішальним чинником його оформлення. Раціональна економічна поведінка базується на ідеї «покликання» як фундаментальному компоненті «капіталістичного духу» і постає безпосереднім продовженням християнського аскетизму.

Сутність «духу капіталізму» полягає в тому, що економічні закони та когерентна їм релігійна доктрина (протестантська етика) мотивували, стимулювали продуктивно працювати працю і капітал, робітників і підприємців. Таким чином, протестантизм постає своєрідним «духом капіталізму» – точніше, нового підприємницького етосу і нової філософії виробництва. Ця філософія є вищою мірою практичною і орієнтує людину нового суспільства на самоконтроль, слідування логіці справи, прагненню успіху у професійній діяльності, діловитості, чесності й точності, вдосконаленню загальної культури та інших норм ринкового виробництва, що має незаперечну значущість для України в умовах її подальшого входження в систему світового ринкового господарства.

У другому розділі – «Світоглядні орієнтири економічної культури на шляху формування ринкових відносин» – розглянуто становлення ринкових відносин впродовж історії української економічної культури, роль різних соціальних факторів у функціонування ринкових відносин, проаналізовано наукове і правове підґрунтя становлення філософії ринкового суспільства в Україні, обґрунтовано.

У підрозділі 2.1. – «Економічна культура як атрибут становлення ринкових відносин в Україні» – розглянуто становлення національної ринкової системи із урахуванням еволюції форм і способів господарювання в історії розвитку українського суспільства (філософії виробництва первісного люду, общинного виробництва, часів трипільської культури, інших племен, що проживали на історичній території українців, господарства Київської Русі та

Козацької держави, ринкової орієнтації УНР та її руйнації в період колективізації та індустріалізації, знищення ринкових підвалин економічного життя народу та утвердження командно-адміністративної економіки).

Автор обґрунтовує, що за існуючих в Україні природно-ресурсних умов, ключовим фактором на сучасному етапі розвитку економіки постає людина. Регулююча роль держави має здійснюватися методами, адекватними ринковим формам господарювання. Для цього слід розробити цільові програми розвитку визначальних сфер господарства; забезпечити підтримку пріоритетних напрямів економічного розвитку, виділення для цих цілей кредитів, зменшення податків; стимулювання розвитку виробництва, а не посередницької діяльності, різних соціальних форм господарства; створити сприятливі умови для залучення в країну приватного іноземного капіталу, передусім у формі прямих інвестицій до виробничої сфери, галузей, що виробляють товари споживання.

Держава має регулювати випуск національної грошової одиниці, здійснювати контрольовану емісію, забезпечувати взаємодію національного ринку з міжнародним. Регулююча роль держави має полягати у забезпеченні економічної рівноваги в суспільстві. Чим більші відхилення від рівноваги, тим сильнішими мають бути регулятори. Результати економічних перетворень, здійснюваних на таких принципах, будуть незворотними і, що особливо важливо, досягнуті в умовах соціального консенсусу, злагоди.

У підрозділі 2.2. – «Наукове і правове підґрунтя становлення філософії ринкового суспільства в Україні» – висвітлено становлення ринкового господарства сучасного типу, що розпочалось на теренах України в ХІХ-ХХ століттях, визначено соціальні підвалини ринкових відносин у працях вітчизняних економістів відповідного періоду. Зокрема, відзначається, що фундатором Київської політекономічної школи був професор Київського університету Микола Бунге. Його економічні погляди чітко проявились під час дискусій з приводу ліквідації кріпацтва, в яких він став на позиції захисту приватної ініціативи. М. Бунге відстоював ринкове функціонування економіки та обґрунтовував вільну господарську діяльність, що відповідало настроям та науковим стандартам епохи, яка характеризувалась розвитком підприємництва і товарно-грошових відносин.

Підкреслюється, що теоретичні викладки Д. Піхна проявили чіткий акцент на морально-культурних засадах господарювання, на законах попиту і пропозиції, ринкової рівноваги та інших проблем, які і понині є актуальними в соціально-економічній сфері, особливо у вітчизняних умовах відновлення ринкової економіки.

Відзначається, що у з'ясуванні сутнісних ознак цінності як ключової категорії політичної економії А. Антонович стояв на позиціях науковості. Цей дослідник наголошував на соціальній сутності людини та важливості соціальних відносин для економіки, яка спрямовує людську активність на задоволення духовних і матеріальних потреб.

Р. Орженцький до найвищих благ він зараховував цінності духовні, які, на

його переконання, мають переважати у комплексі людських потреб. Вагомим внеском Р. Орженцького вважається запровадження понять «максимальна розцінка» та «мінімальна розцінка».

М. Туган-Барановський у дослідженні «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя» (1894 р.) підкреслював, що кризи – іманентна властивість ринкового господарства, а їх чітке періодичне повторення може мати наукову інтерпретацію. Дослідник проаналізував причинно-наслідкові зв'язки циклічного характеру капіталістичного відтворення, розкрив методологічні засади прогнозування ринкової економічної кон'юнктури.

Проаналізовано соціально-економічні, політичні та інші аспекти становлення ринкових відносин у працях сучасних українських вчених: В. Базилевича, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Мочерного, А. Павленка, Д. Черваньова, А. Чухно.

Вітчизняний економіст В. Тарасевич генерував оригінальну «теорію перехідної економіки в контексті універсумних процесів». В її основі лежить невдоволення західними поглядами на перехідну економіку як трансформацію командної в ринкову. На його думку, західні теоретики звузили проблематику транзитних країн до суто економічного аналізу. Натомість потрібно розглядати це явище не тільки в контексті глобальних (глобалізаційних) процесів, а й у контексті «глобальної синергетичної економіки» та всієї «космічної еволюції», яка визначає перспективи об'єднання людства.

Учений також порушує проблему справедливості у процесі становлення ринкових відносин в Україні. Він обстоює доцільність активної соціальної політики не тільки традиційними засобами (збільшення державних витрат на житло, на освіту, охорону здоров'я, пенсійний фонд, інвалідів та малозабезпечених) – нова соціальна політика покликана забезпечити соціально справедливий перехід до регульованої ринкової економіки. Це потребує чіткого визначення масштабів та рівнів негативних економічних процесів (інфляції, безробіття, зниження доходів та зростання цін) і усунення негативного впливу ринку на вразливі соціальні групи. Навколо таких дієвих заходів можна згуртувати населення для ефективних ринкових перетворень.

В. Бобров здійснив спробу концептуально поєднати основні положення економічної теорії з функціонуванням ринкового механізму, в якій він намагався розкрити найважливіші теми основ ринкової економіки на основі фундаментальних положень сучасної теорії мікро- та макроекономіки.

К. Базилевич чітко розмежовує ринок на вільний класичний (до сер. ХІХ ст.) – «ринок, за якого держава не втручається в економіку, а виступає як «нічний вартовий», що стежить за тим, щоб усі, хто має самостійне джерело доходів, ретельно сплачували податки до державної казни, та ринок регульований (середина ХІХ – 50-ті роки ХХ ст.), який характеризується втручанням держави в економічне життя суспільства з метою обмеження свавілля монополій та захисту конкурентного середовища.

Л. Кудирко проаналізував проблеми переходу до ринкової економіки з

позицій ордо-лібералізму. Він відзначає, що ігнорування специфіки соціально-економічних та історичних обставин перехідної економіки і вбачання в монетаристських рецептах відповідей, придатних «для всіх часів і народів» не могли не призвести до неочікуваних наслідків, які врешті-решт сприяли повному розчаруванню в неоліберальних можливостях взагалі й у монетаристському ідеалі зокрема. На думку Л. Кудирко, псевдоліберальна та псевдодемократична політика зумовила значний рівень падіння виробництва в Україні при переході до ринку, позаяк лібералізм не припускає існування високого рівня монополізації ринків, непрозорості приватизаційних процесів, гіперінфляції як способу збагачення багатих за рахунок бідних.

Встановлено, що сучасна економічна теорія в Україні налаштована здебільшого на концептуалізацію успішних соціальних умов для ринкового господарства. Однак вона перебуває в пошуках методологічних парадигм: більшість дослідників критикують неолібералізм, але не в змозі протиставити йому нічого, окрім постмарксистських звинувачень у «ринковому імперіалізмі». Інша частина схиляється до «західних» підходів до тлумачення ринкової економіки, але недостатньо переконливо доводить ефективність їх застосування до української специфіки.

Обґрунтовано, що правове забезпечення ринкових перетворень в Україні фахівці визнають лише формально – воно підпадає під визначення філософсько-правових підвалин ринкової економіки, оскільки в країні визнано приватну власність, свободу підприємництва тощо. Однак реалізація державної політики в економічній сфері визнається вітчизняними і зарубіжними експертами як авторитарне втручання в економіку і спотворення нормальних інституційних умов ринку, про що свідчать невтішні для України показники в міжнародних рейтингах (поганий інвестиційний клімат, високий рівень корумпованості держави та інші негативні фактори).

У третьому розділі – «Формування особистості сучасного підприємця як соціальне завдання» – здійснено аналіз економічної освіти і виховання як світоглядних засад сучасного підприємця, досліджено духовно-моральне виховання майбутнього підприємця в сім'ї, проаналізовано релігію як чинник утвердження філософії ринкових відносин та виховання сучасного підприємця.

У підрозділі 3.1. – «Світогляд, філософія і мораль сучасного українського підприємця» – висвітлено світоглядно-філософські та морально-етичні ознаки сучасного підприємця, з-поміж яких виокремлено, по-перше, творчість та інноваційність як імперативи сучасної корпоративної культури, по-друге, особисту ініціативу є основну характеристику підприємництва, по-третє, готовність до ризику, по-четверте, виразна цілеспрямованість, по-п'яте, особливий спосіб господарської поведінки, фундамент якої складають архетипи національного менталітету, по-шосте, культурну компоненту як важливу складову підприємницького середовища поряд з іншими факторами – економічним, політичним, правовим, технологічним.

Розглянувши світоглядні, феноменологічні, морально-етичні та соціально-психологічні властивості «людини економічної» нового типу, виявлено, що ключовими характеристиками підприємливості сучасної економічної людини стають творчість, інноваційність, соціально-психологічна гнучкість і динамізм тощо.

Зазначено, що, на відміну від «Homo economicus» індустріальної доби, «людина економічна» нової формації прагне не лише зміцнення і нарощення свого матеріального благополуччя та соціальної статусності, а й орієнтується на ціннісні імперативи духовно-творчого, інноваційного, ціннісно-вольового ґатунку. Нормативним же принципом «людини економічної» сучасного типу є підприємливість як здатність до інноваційного осмислення та перетворення дійсності різними методами, в основному й насамперед економічно-комерційними. Філософія, світогляд та мораль сучасного підприємця як «людини економічної» нової формації являє складноструктурований та поліфункціональний феномен, в якому спрямованість на прибуток за будь-яку ціну відходить на другий план.

Проаналізовано аномальні явища в системі адміністративно-командної економіки та їх закріплення в рисах характеру людини (відчуження людини від власності, безгосподарність, безініціативність, схильність до розкрадання державної власності, страх новацій, пошук ворога, який заважає нормально працювати тощо), а також їх інерційний вплив на формування економічної культури і свідомості сучасного українського суспільства. Підкреслено, що саме деградаційні тенденції збереження негативних принципів командно-адміністративної системи управління соціально-економічним життям суспільства стають на заваді формування нового, сучасного типу підприємницького світогляду, філософії та моралі. Також визначено ключові характеристики економічної сутності людини ринкових відносин (відповідальність, ініціативність, прагнення до моральнісного впорядкування діяльності, прагнення інноваційно-креативного перетворення дійсності та активно-адаптаційного соціокультурного самовизначення), які мають стати справжніми світоглядно-аксіологічними орієнтирами для сучасного підприємницького прошарку, що формується в Україні.

Досліджено суперечливі тенденції та можливості поєднання колективного та індивідуального начал в свідомості, світогляді, філософії та моралі сучасного підприємництва. Визначено, що лише за соціально-економічних систем управління, в яких наголошується на дихотомії цих двох начал, вони вступають в жорстку суперечність. Однак існує безліч можливостей гармонійного поєднання індивідуалістських та колективістських прагнень особистості. Саме ринкова економіка, яка формує сучасний цивілізований рівень підприємницької свідомості й мислення, створює сприятливе середовище для гармонійного поєднання цих двох суперечливих феноменів людського буття.

Встановлено чітку й безпосередню залежність між такими феноменами

підприємницької буттєвої сфери, як інтереси, потреби і захоплення підприємця як економічної людини та його діловитістю, ініціативністю і творчістю, а також відповідальністю бізнесу та його зацікавленням у формуванні людського потенціалу системи ринкових відносин. Визначено, що наведені феномени мають глибоке світоглядно-філософське, морально-вольове та етико-аксіологічне підґрунтя, сформоване впродовж століть розвитку західної ринкової культури і цивілізації. В усіх сферах життєдіяльності сучасного підприємця, в усіх середовищах його онтологічної самореалізації проявляється особистісне прагнення до морально-духовного та енергетично-вольового перетворення дійсності, що робить економічну людину нової формації креативно-інноваційною, інтелектуальною, відповідальною не лише перед собою чи своїми працівниками, а й перед усім суспільством. Саме відчуття такої глобальної соціокультурної відповідальності необхідно виховувати в українській молоді, яка покликана утворити підприємницький клас, що відповідатиме світоглядно-філософським та морально-етичним критеріям сучасного цивілізованого підприємництва.

У підрозділі 3.2. – «Економічна освіта і виховання як засоби становлення світоглядних основ підприємця» – проаналізовано проблематику підготовки та перепідготовки кадрів для системи економічної освіти, можливості формування ефективної системи економічної освіти впродовж життя, а також культурно-виховний потенціал економічної освіти. Розглянуто потреби національного суспільства в розвитку системи загальної та професійної економічної освіти, її сучасний стан, кризові й суперечливі тенденції, а також можливості їх подолання системними зусиллями і за допомогою використання досвіду розвинених країн світу.

Відзначено нагальну необхідність ефективного освітньо-виховного та культурно-розвивального впливу на сучасне українське суспільство з метою підвищення рівня суспільної свідомості щодо економічно-підприємницької проблематики. Використання новітніх освітніх та виховних технологій, а також застосування значного духовно-енергетичного потенціалу народної культури з необхідністю мають впливати на свідомість нації, особливо молоді, яка зрештою має перетворитися на підприємницький локомотив соціокультурного та економічного розвитку країни. Загалом, від зусиль держави, національної освітньої та культурної спільноти, громадянського суспільства в сфері економічного виховання та просвітництва залежить майбутнє України як повноцінного та конкурентоспроможного суб'єкта міжнародного і глобального соціально-економічного розвитку.

Виявлено загальні характеристики впливу сучасної цивілізаційної та соціокультурної ситуації в глобальному світі на економічну культуру й свідомість людини, підкреслено світоглядно-ціннісну необхідність в отриманні загальної та професійної освіти людині як суб'єкту ринкових відносин, що є однією з ключових умов для успішної соціалізації, особливо для молоді, яка починає свій життєвий і професійний шлях в трансформаційних, перехідних суспільствах,

одним з яких є Україна. Економічна соціалізація та успіх життєво-професійної самореалізації безпосередньо залежить від рівня економічної освіти, що сформувався в тій чи іншій країні. Це зумовлює необхідність постійного розвитку цього сегменту національної освітньої системи на основі новітніх гуманістично-інноваційних технологій, які дозволятимуть молодій людині як набувати високого рівня особистісно-професійних компетенцій, так і оволодівати сучасним рівнем економічно-підприємницької культури і свідомості.

Саме на систему економічної освіти покладено значну відповідальність по прищепленню українській молоді цінностей та світоглядних орієнтирів сучасного цивілізованого підприємництва, що є обов'язковою умовою для підвищення рівня конкурентоспроможності нашої національної економіки на міжнародному і глобальному рівнях.

Проаналізовано сучасний стан та головні суперечності економічної освіти в Україні. З'ясовано, що коріння дисфункціональних характеристик національної економічної освіти лежить як у недостатньому рівні науково-методичної та технологічно-інноваційної забезпеченості навчально-виховного процесу, так і у світоглядній суперечності між тими ціннісними стандартами, які можуть прищеплюватися майбутньому підприємцеві на рівні навчально-теоретичному, та об'єктивною соціально-економічною реальністю українського суспільства, яке знаходиться у стані важкої посткомуністичної трансформації.

У зв'язку з цим перед освітньою спільнотою економічного профілю в нашій країні постає не просто завдання підготовки компетентних спеціалістів підприємницької галузі, а й вироблення у молодій людині світоглядно-ціннісних орієнтирів для майбутнього реформування реальної економіки, для чого потрібні не лише професійні знання і вміння, а й особистісні високі морально-вольові та творчо-інноваційні здатності. Лише за наявності таких здатностей майбутній підприємець володітиме достатнім потенціалом для економічної соціалізації та особистісного розвитку в складних умовах трансформації національного суспільства та глобального середовища.

Досліджено перспективи та основні напрями розвитку національної системи економічної освіти, можливості діагностування та прогнозування ключових тенденцій її розвитку, а також потенціал застосування досвіду західних країн для інтенсифікації навчально-виховних форм підготовки майбутніх підприємців. Підкреслюється необхідність розробки національною економіко-педагогічною спільнотою таких методик економічного навчання, виховання, соціалізації, які гармонійно поєднували б у собі як прогресивний досвід інноваційного розвитку змістовного наповнення освіти підприємців в Європі та США, так і глибокі національні українські традиції гуманістичної, людиноцентричної педагогіки. Саме в поєднанні процесу отримання ключових особистісно-професійних компетенцій підприємця з набуттям первинних етичних принципів ведення бізнесу та соціокультурними орієнтирами сучасності полягає, на нашу думку, основний стратегічний пріоритет розвитку української системи економічної освіти

як засобу становлення світоглядно-ціннісної сфери сучасного українського підприємця.

Визначено ключові параметри й необхідні системні характеристики підготовки та перепідготовки кадрів для системи економічної освіти, а також нагальну актуальність та беззаперечну перспективність становлення і розвитку системи економічної освіти впродовж життя. Підкреслено, що показники динамізму й інноваційного перетворення сучасного бізнес-середовища вимагають для успішної підприємницької діяльності постійного підвищення професійних, особистісно-моральнісних та знаннєвих компетенцій сучасного підприємця.

Виявлено потенційні можливості національної системи економічної освіти в сфері виховання культури економічних відносин, економічної культури особистості. Підкреслено, що в цьому процесі вирішального значення набуває педагогічно-гуманістичне поєднання найновітніших морально-ціннісних орієнтирів, вироблених та застосовуваних в рамках цивілізованих форм ринково-підприємницьких відносин в західному суспільстві, а також глибоко гуманістичних традицій національної моралі та культурної свідомості. Саме підприємницька культура в розвинених країнах постає мотиваційним рушієм соціокультурного прогресу загалом.

У підрозділі 3.3. – «Духовно-моральне виховання майбутнього підприємця в сім'ї» – проаналізовано чинники духовно-морального виховання майбутнього підприємця.

З'ясовано, що завдання економічного виховання майбутнього суб'єкта ринкових відносин полягають у вихованні економічно мислячої особистості, забезпеченні необхідних соціально-економічних умов для повної реалізації можливостей розвитку підприємницьких здібностей дитини, формуванні навичок раціонального використання благ та ресурсів, створенні атмосфери фінансової стабільності та захищеності сімей з дітьми, засвоєнні дитиною базових економічних категорій та понять, вихованні культури економічної поведінки, залученні дітей до світу економіки, розвитку прагнення дітей заробляти гроші, допомоги у раціональному веденні господарства, включенні дітей до спільного раціонального ведення господарської діяльності, розвитку рис творчої підприємливої особистості, формуванні почуття власності та навичок господарювання, осмисленні раціональних потреб, формуванні відповідальності за прийняті рішення і витрачені кошти.

Виявлено, що на особливості економічного виховання майбутніх підприємців в українських сім'ях впливають такі фактори: економічні та політичні умови життя, зниження виховної функції сім'ї, підвищення значення економічної функції в родині, використання традиційних українських засобів впливу. Виокремлено наступні завдання сім'ї в розрізі виховання майбутнього підприємця: створити максимальні умови для росту і розвитку дитини, бути соціально-економічним та психологічним захистом дитини, навчати дітей корисним прикладним навичкам і вмінням, виховувати почуття власної гідності, цінність власного «Я».

До принципів сімейного виховання духовно-моральних якостей майбутнього підприємця віднесено: гуманність і милосердя до людей, залучення дитини до життєдіяльності сім'ї в статусі рівноправного учасника, відкритість і довірливість у фінансових відносинах з дітьми; послідовність у своїх вимогах щодо поведінки і міри відповідальності дитини (не вимагати неможливого), надання допомоги дитині у розпоряджанні майном, грошима тощо.

Підкреслено, що сімейне виховання майбутнього суб'єкта ринкових відносин охоплює чимало напрямів. У сім'ї здійснюється економічне, трудове, морально-духовне виховання особистості, формуються ціннісні відносини, генеруються знання про суспільство, виробництво, професії, накопичується досвід самостійної підприємливої діяльності, виробляються інтелектуальні навички, виховується ставлення до світу, людей, професії, життя в цілому.

У підрозділі 3.4. – «Міф і релігія як фактори утвердження філософії ринкових відносин» – розглянуто міф та релігію як соціальні феномени, що відображають певну сферу життя індивіда і суспільства; форму суспільної свідомості; засіб практичного духовного освоєння світу; світоглядну систему координат; життєву позицію і діяльність.

Виявлено значення міфу для утвердження філософії ринкових відносин, яке полягає в тому, що міф постає явищем, котре лежить в основі культури і світосприйняття як такого: кожна культура постає єдністю багатоманітності явищ і процесів, котрі на початкових стадіях спроможний звести до спільного смислового знаменника лише міф.

За своєю природою міф є чуттєво-інтелектуальним утворенням, котре сполучає в собі осмислення реальності та продукування ціннісних смислів. Тип міфу, що лежить в основі конкретно-історичної культури чи світосприйняття, відповідним чином структурує світ, задаючи специфічну «сітку бачення», фактично обумовлюючи уявлення про принципи причинності, простору, часу, типи класифікації, способи ідентифікації в межах даного світосприйняття. Різні міфи специфічно структурують світ – відповідно до того типу соціальності, в якому вони існують, адаптуючи його до людини і забезпечуючи специфіку світосприйняття, когерентну цьому типу соціальності.

Виявлено, що місце та роль релігії в суспільстві визначається низкою функцій: інтегративна, світоглядна (сміслоутворююча), ідеологічна, компенсаційна, комунікативна, легітимуюча, функція соціального контролю, регулятивна.

Підкреслено, що церква не заперечує підприємництва та збагачення, але вимоглива до мотивів і форм: ті види діяльності, які за прагматичної та технологічної раціональністю не беруть до уваги її духовний зміст, завдають шкоди суспільній моралі, підривають стабільність суспільства і шкодять добробуту інших людей, заохочують гріхи, пороки, згубні пристрасті й звички, визнаються гріховними. Абсолютно моральними можуть бути визнані лише два мотиви до праці: перший полягає в тому, щоб завдяки праці мати можливість

харчуватися й нікого не обтяжувати; другий мотив праці – це мати можливість подавати тому, хто потребує.

У четвертому розділі – «Соціально-філософські аспекти становлення ринкових відносин в Україні в епоху глобалізації та інформаційної революції» – досліджено ключові соціально-філософські аспекти становлення ринкових відносин в Україні в контексті процесів глобалізації та інформаційної революції, окреслено тенденції, проблеми і виклики, які на сучасну пору детермінують процес розвитку ринкових відносин.

У підрозділі 4.1. – «Інформаційне суспільство і суспільство споживання як двоєдиний імператив сучасності» – доведено, що імперативною ознакою сучасності є взаємозумовлений симбіоз інформаційного суспільства та суспільства споживання.

Зазначено, що засоби масової інформації і комунікації створюють навколо індивіда настільки насичену інфосферу, що це не може не позначатися на його особистості. Сама цивілізаційна динаміка вимагає формату людини певного типу – здатної вирішувати проблеми, загострені перебігом суспільного розвитку. Завдяки глобалізації ЗМІ, комп'ютерних мереж та доступності інформдозвілля виникає глобальна мода на певну музику, стиль одягу, поведінку тощо.

У масовому суспільстві найпоширенішою і найбільш характерною культурною позицією постає споживацьки-розважальна. Надмірне споживання інформації характеризується як великими її обсягами, так і значною динамікою, швидкістю надходження. Звідси випливає й неможливість засвоєння та переробки отриманої інформації. Як результат – контрпродуктивна культурна активність, за якої процес – все, а мета – ніщо. Ненаситна жага інформації пояснюється мозаїчністю свідомості. Така свідомість не має структури, внутрішньої логіки, стрижня.

Обґрунтовано, що масовому суспільству об'єктивно й закономірно відповідає масова культура, котра спрямована на створення такого стану речей, за якого споживач її виробів постійно дізнавався б те, що він вже знає, і бачив би в цих виробках доказ споконвічності існування відомих йому цінностей. Вона привчає людей дивитися на всю багатоманітність і складність сучасного світу через жорстко фіксовану призму поширюваних нею стандартів.

З'ясовано, що сучасна культура є складним симбіозом взаємодіючих між собою різних підкультурних систем, які за наявності ефективних і надійних каналів комунікації регулюють відносини людей в суспільстві. Вирішальна роль серед цих каналів належить засобам масової інформації. Функції ЗМІ та масової культури тісно взаємодіють, багато в чому дублюються, регулюючи соціальне життя суспільства.

Кардинальний онтологічний виклик полягає в тому, що масова культура маніпулює споживачами інформації, інкорпорує в їхню свідомість стереотипи і пріоритети, котрі канонізують певний образ світу, конструюють у свідомості реципієнтів сфальшовану семіотичну й символічну реальність. Перебуваючи під

впливом владних структур, масова культура реалізує свою трансляційну функцію, слідує запропонованому їй сценарію, метою якого є уніфікація суспільства, формування у свідомості мас мозаїчної псевдокартини світу, котра насправді постає маніфестацією домінуючих ідеологем.

У підрозділі 4.2. – «Філософія сталого розвитку – концептуальна відповідь на виклики глобалізму» – систематизовано концептуальні акценти сталого розвитку як теоретико-практичної відповіді на проблемні аспекти глобалізму.

Проілюстровано, що глобалізація – це не лише нові можливості й перспективи, а й також небезпеки, виклики і проблеми. І чим більше те чи інше суспільство нехтує можливостями і перспективами, тим виразніше воно посилює небезпеки, виклики і проблеми. Це схоже на швидкісний вид транспорту, завдяки якому можна істотно заощадити час, а можна потрапити в аварію.

Інтенсифікація глобального економічного прогресу висуває на перший план проблеми дослідження, ефективного використання і можливостей управління ресурсами для сталого розвитку економік на національному і глобальному рівнях. Провідні країни світу визнали, що на сьогодні саме розвиток людського потенціалу є основним ресурсом сталого економічного зростання і конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі. Людський потенціал постає головним фактором виробництва товарів і послуг в контексті переходу до інформаційного суспільства і економіки, заснованої на знаннях.

Розвиток сучасної економіки не може здійснюватися за умов деградації її ресурсної бази. Неможливо забезпечити збереження довкілля, коли зростання не враховує фінансові збитки, пов'язані з руйнуванням довкілля. Ці проблеми не можна вирішитися у відриві одна від одної. Вони взаємозв'язані в єдиній системі природа-суспільство-людина. Не існує автономних екологічних та економічних проблем: сучасне людство має справу із єдиними проблемами розвитку людини і довкілля. Тому екологія і економіка мають бути повністю інтегровані в процесі ухвалення рішень і підготовки законів задля збереження природного середовища і забезпечення соціально-економічного розвитку.

Економіка гармонійного розвитку не призводить до вичерпання і деградації відновлюваних ресурсів, не погіршує природні умови комфортності життя. Сталий розвиток – це передусім екологічно освічене суспільство і як результат – екологічно безпечні виробничі технології, результат яких – мінімальні забруднення атмосферного повітря, вод, ґрунтів, які не перевищують природні й не загрожують життю взагалі й людини зокрема. Сталий розвиток передбачає ошадливе ставлення до довкілля, коли люди братимуть від природи лише необхідне для їхнього життя, зважаючи на те, чи зможе природа відновити даний ресурс.

Система духовних цінностей і моральних норм є однією з важливих умов забезпечення соціальної стабільності суспільства. Вона виконує роль «іммунної системи» соціального організму, котра захищає його від «інфікування» руйнівними і деструктивними ідеями насильства, ксенофобії, радикального

націоналізму, сепаратизму, моральної всездозволеності та ін. Високі цінності формують ядро духовного потенціалу суспільства, духовний стрижень особистості, забезпечуючи її духовну і морально-вольову сталість, спрямованість на обстоювання національних інтересів, захист суверенітету і територіальної цілісності України.

Головною умовою і важливим критерієм духовних процесів постає творчість. Саме креативна функція свідомості наділяє духовні процеси онтологічним змістом, на відміну від примітивного розуміння духовного тільки як процесу відображення і тому позбавленого статусу буттєвості. Духовним процесом інтегрального характеру є звернення особистості до вищих ціннісних сенсів, моральних і духовних абсолютів. Формами реалізації духовних процесів, що мають важливе значення для формування духовних основ сталого людського розвитку, є пізнавальна, наукова, освітня, виховна, мистецька, культуротворча і релігійна діяльність. Ключовими критеріями, що визначають вектор духовної діяльності і становлять її ціннісне ядро, є духовні сенсоутворюючі цінності добра, істини, краси, віри, надії та любові.

ВИСНОВКИ

1. В Україні відбувається еволюційне становлення ринкової економіки. Такий процес має відбуватися на широкому теоретичному підґрунті, з урахуванням багатьох дискусивних і концептуально суперечних аспектів, котрі потребують нагального і ґрунтового розгляду. Існуючі теоретичні уявлення про ринок розвивалися в рамках різних концептуальних підходів, які віддзеркалюють різне бачення змісту ринку, його ролі й місця в економічних системах.

2. Плюралізм форм власності (індивідуальна, приватна, колективна, державна, муніципальна тощо) постає першою і головною умовою ринку. Ринкове виробництво забезпечує споживання ринкових благ, які характеризуються наявністю товарної форми, а суспільні відносини щодо їх створення, розподілу, обміну та споживання опосередковуються не суто соціальними взаємодіями, а товарно-грошовим обміном. Ступінь розвитку ринку відповідає розвитку товарного виробництва і його основ – суспільного поділу праці та відносин власності, що його спричинюють. Саме власність визначає форми господарювання, а ринок, ринкова економіка постають системними формами реалізації власності.

3. Конкуренція і функціональна транспарентність є ключовими імперативами ефективного ринку як на рівні статички у вигляді конкретно-історичного статус-кво, так і динаміки – в розвитку, в перспективі, з позицій оптимуму становлення.

Ключове значення для ринкової економіки має фактор конкуренції. Позитивна роль конкуренції полягає в тому, що вона а) є основою механізму ринкової економіки, б) мотивує виробників та продавців до орієнтації на потреби ринку і їх задоволення за допомогою нових видів продукції й послуг, підвищення їх якості, встановлення доступних для кожного сегменту ринку цін, в) примушує

відстежувати зміну потреб покупців й оперативно реагувати на них, г) сприяє розвитку науки, техніки, технології, інформаційних систем, д) є альтернативою монополізації, е) виступає регулятором ринкових пропорцій, сприяє ефективному функціонуванню ринку. Негативна ж роль конкуренції виявляється в тому, що вона а) призводить до формування умов, які створюють нестабільність у бізнесі, б) породжує інфляцію, безробіття, банкрутство, в) може призвести до перевиробництва товарів або недозавантаження виробничих потужностей, а також до збільшення диференціації доходів і створення умов для їх несправедливого розподілу.

4. Становлення в Україні ринкових відносин має відбуватися з урахуванням і ретельним зважуванням на терезах доцільності переваг та недоліків різних концептуальних підходів, однак кожен з аргументаційних наголосів задля легітимації і увиразнення в науковій ойкумені своєї позиції так чи інакше полемізує з інтерпретаційними акцентами М. Вебера, тому науковий доробок цього мислителя важко переоцінити. При дослідженні ринкових відносин пріоритетне методологічне значення мають поняття «ідеальний тип» (як «інтерес епохи») та «*Homo economicus*» М. Вебера.

5. Масова культура маніпулює споживачами інформації, інкорпорує в їхню свідомість стереотипи і пріоритети, котрі канонізують певний образ світу, конструюють у свідомості реципієнтів семіотичну й символічну «реальність», далеку від онтологічно дійсної.

Парадокс розвитку «суспільства знання» полягає в тому, що збільшення кількості інформації, ізоляція від якої практично неможлива, призводить не до поінформованості як накопичення знань людини про світ, а до поверховості – спочатку сприйняття, а потім і мислення.

Перехід від моделі маржиналістської людини (*Homo economicus*), заснованої на споживчому виборі, до моделі творчої людини (*Homo creativus*) передбачає створення економіки, котра базується на знаннях, інноваціях і наукоємних технологіях. Закономірною особливістю нової моделі творчої людини є креативність, сутнісна основа якої – взаємодія таких структурних компонентів: компетентність як сума знань і досвіду; вміння творчо мислити, гнучкість і винахідливість в пошуку вирішення тієї чи іншої проблеми; мотивованість як складний процес формування у суб'єкта внутрішніх спонукальних сил під впливом зовнішніх стимулів і внутрішніх характеристик свідомості.

6. Головним ресурсним потенціалом сучасної країни є людина, наділена інтелектом, знаннями, здатністю до інноваційної діяльності. Суспільний прогрес неможливий ні за яких темпів економічного зростання, якщо не реалізовані важливі для людини можливості, серед яких такі головні: прожити довге і здорове життя; здобути, розширювати і оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечує гідний рівень життя. Людський капітал є одним з елементів людського потенціалу, який реалізується в ринковій економіці (у широкому розумінні). Це запас знань, здібностей і мотивацій, що є у кожного, які

становлять капітал, бо формування їх потребує виділення коштів з поточного споживання, які багаторазово буде компенсовано потоком доходів у майбутньому (у вузькому розумінні). Концепції людського розвитку та людського капіталу мають чимало спільного, але їм притаманні сутнісні відмінності. Якщо в концепції людського капіталу інвестиції в людину є передусім засобом збільшення продуктивності праці й прибутковості, чим, власне, й визначається їхня ефективність, то в парадигмі людського розвитку високоосвічена, розвинена, благополучна людина – це мета.

7. Сучасна економічна теорія в Україні налаштована здебільшого на концептуалізацію успішних соціальних умов для ринкового господарства. Однак вона перебуває в пошуках методологічних парадигм: більшість дослідників критикують неолібералізм, але не в змозі протиставити йому нічого, окрім постмарксистських звинувачень у «ринковому імперіалізмі». Інша частина схиляється до «західних» засад у трактовці ринкової економіки, але недостатньо переконливо доводить ефективність застосування їх до української специфіки.

Правове забезпечення ринкових перетворень в Україні фахівці визнають лише формально. Воно підпадає під визначення філософсько-правових підвалин ринкової економіки, оскільки в країні визнано приватну власність, свободу підприємництва тощо. Однак реалізація державної політики в економічній сфері визнається вітчизняними і зарубіжними експертами як авторитарне втручання в економіку і спотворення нормальних інституційних умов ринку, про що свідчать невтішні для України показники в міжнародних рейтингах (несприятливий інвестиційний клімат, високий рівень корупованості держави та інші негативні фактори).

8. Світоглядна ефективність підприємництва – це категорична умова успішності бізнесу. Подолання низького рівня світоглядної культури, який призвів до численних вад і недоліків догматизованого лінійного мислення, теоретичне осмислення результатів досягнень сучасної науки – ось чого вимагає від філософії сьогодення. Філософія продовжує залишатись стрижнем духовної культури суспільства, її квінтесенцією. Поліаспектність і багатовимірність світу, який вагітний найрізноманітнішими варіантами розвитку, потребує відмови від класичного фундаменталізму у філософії, суспільних та гуманітарних науках. В цьому контексті світоглядно-методологічний плюралізм є не стільки ознакою інтелектуальної кризи, скільки шляхом до її подолання.

9. Складність і багатовимірність свідомості «*Homo economicus*» сучасного типу вимагає прискіпливого концептуально-теоретичного дослідження процесу формування, розвитку та реального втілення філософських, світоглядних та моральних принципів та орієнтирів сучасного підприємця, що особливо актуально для сучасної української дійсності, адже наше суспільство перебуває на складному трансформаційному етапі становлення економічної культури індивідуального та суспільного рівнів.

«*Homo economicus*» сучасного типу може бути визначена як людина

демократична, людина громадянська, людина соціокультурної творчості та інноваційної самореалізації тощо. Саме такі властивості сутнісно відрізняють її від «Homo economicus» індустріального штибу, яка прагнула насамперед до накопичення матеріальних благ та соціальної статусності. Ключовими характеристиками підприємливості сучасної економічної людини стають творчість, інноваційність, соціально-психологічна гнучкість і динамічність, морально-етична цілеспрямованість.

Підприємництво – це поліаспектний соціально-економічний феномен, сукупність норм, інститутів і процесів, який орієнтований на максимальне задоволення комплексу людських потреб: споживання і творчої самореалізації. Саме людиновимірність феномена підприємництва істотно актуалізує концептуально-теоретичне вивчення філософських, світоглядних, моральних основ середовища буття сучасної економічної людини, в аспекті чого виникає і необхідність дослідження її потреб, інтересі, захоплень і прагнень.

Ринкова динаміка, мінливість форм підприємницької активності, інноваційна природа функціонування системи суспільства знань і т. ін. істотно актуалізують науково-теоретичну, навчально-методичну та організаційно-формальну проблематику становлення національної системи економічної освіти впродовж життя. Вкрай важливим аспектом розвитку безперервної економічної освіти є проблема диверсифікації, урізноманітнення форм викладання в системі навчання впродовж життя, що мають забезпечити якомога більшої кількості суб'єктів навчання можливість підвищити свою підприємницько-професійну та загальнокультурно-економічну компетентність.

Виховання культури економічних відносин, економічної культури особистості є невід'ємною складовою цілісного процесу економічної соціалізації, який актуалізує для молоді людини ті соціокультурні форми, які домінують в рамках певної системи народного господарювання. Така соціалізація в українському суспільстві ускладнюється його трансформаційною природою, що, в свою чергу, надзвичайно актуалізує проблему формування високого рівня особистісної економічної культури сучасного типу.

10. Міф постає явищем, котре лежить в основі культури і світосприйняття як такого. Відтак, він апріорі притаманний кожній культурі. Економічна культура не є винятком із цього загального правила. Тип міфу, що лежить в основі деякої культури чи певного світосприйняття, відповідним чином структурує світ, задаючи специфічну «сітку бачення», фактично обумовлюючи уявлення про принципи причинності, простору, часу, типи класифікації, способи ідентифікації в межах конкретно-історичного світосприйняття. Різні міфи специфічно структурують світ – відповідно до того типу соціальності, в якому вони існують, адаптуючи його до людини даного суспільства і забезпечуючи специфіку світосприйняття, відповідну даному типу соціальності.

І міфопоетика, і аналітика як різні типи людського світосприйняття однаково необхідні людині, бо функцією аналітичного світосприйняття є підтримання

людського буття як такого, натомість функцією міфопоетики є потреба зробити це буття власне людським. Перефразовуючи і уточнюючи це положення, можна сказати, що аналітика має справу з людським існуванням (і є його основою), вона відповідає за питання, пов'язані з прагненням людини до реальності, тоді як міфопоетика обґрунтовує і підтримує людське буття, відповідаючи за все коло питань, пов'язаних з прагненням людини до смислу і з можливістю його суміщення з прагненням до реальності.

11. Утвердження принципів і норм сучасного підприємництва як складової частини громадянського суспільства в Україні варто розпочати з віднайдення шляхів формування релігійної свідомості особистості, яка допомогла б осмислити феномен «совісності» в системі суспільно-політичної і професійної реалізації підприємця. Релігійна соціалізація покликана сформуванати в особистості підприємця лояльність, почуття власної відповідальності за існуючу систему суспільних відносин, міжконфесійних стосунків, за систему, яка сприяла б толерантності, духовності й консолідації поліетнічного суспільства.

Це процес, за допомогою якого суспільство передає від покоління до покоління систему релігійної орієнтації, знань, настановлень, набутих за період життєтворчості індивіда, нації, людства. Релігійна соціалізація особистості підприємця тісно пов'язана з релігієзнавчою культурою, яка забезпечує засвоєння особистістю загально визнаних релігійних пріоритетів, принципів і норм, набутих людством упродовж соціокультурної і цивілізаційної еволюції.

12. Створення екологічно безпечної і водночас функціонально ефективної економіки – найгостріша необхідність. Сучасний економічний підхід до економічного зростання полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів, у застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для забезпечення щонайменше збереження сукупного капіталу (фізичного, природного та людського), з використанням якого сукупний прибуток створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства призводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності.

Найважливішою умовою сталого гармонійного розвитку є таке економічне співіснування з природою на принципах, які забезпечують невиснажливе використання природних ресурсів і не ставить під загрозу існування майбутніх поколінь. Сталий розвиток – це передусім екологічно освічене суспільство і як результат – екологічно безпечні виробничі технології, результат яких – мінімальні забруднення атмосферного повітря, вод, ґрунтів, які не перевищують природні й не загрожують життю взагалі й людини зокрема.

13. У глобалізованому світі третього тисячоліття шанс на успіх перед Україною відкриває лише ефективна реалізація її людського потенціалу. Як європейська за своєю цивілізаційною належністю нація Україна має спиратися у своєму розвитку на європейську людиноцентричну систему цінностей, яка довела свою ефективність. У європейському світогляді інтелект, освіта, професійний

досвід, соціальна мобільність беззаперечно визнаються головною складовою національного багатства та основним ресурсом соціально-економічного розвитку. Впродовж кількох попередніх десятиліть до цих традиційних індикаторів конкурентоспроможності додалась здатність до інновацій у професійній діяльності й соціальному житті.

14. Ціннісна система новітнього гатунку має віддзеркалювати органічну національну духовність. Держава і суспільство повинні стати на заваді деформації національної системи цінностей і руйнуванню соціокультурної спадкоємності.

Ринкова економіка, побудова якої є однією з пріоритетних цілей розвитку України, постає простором для застосування духовно-моральних цінностей. Сенси морального розв'язання ринкових проблем полягає в їх нерозривному взаємозв'язку з життєвими інтересами та прагненнями як окремої людини, так і всього людства. Система господарювання, зорієнтована виключно на максимізацію прибутку, в наш час є не лише безперспективною, а й апокаліптичною з точки зору комплексних наслідків. Максимізація економічних прибутків, пріоритетів і преференцій несумісна з перспективами оптимуму глобального розвитку. Розв'язання глобальних проблем людства пов'язане з практичним втіленням людиноцентричної, світоглядно збалансованої, соціально відповідальної і етично прийнятної моделі економіки. Такі її змістовно-критеріальні ознаки є ключовими атрибутами філософії ринкових відносин, яка відповідає викликам, вимогам і потребам сучасності.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора

Одноосібна монографія:

1. Олексенко Р. І. Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції : соціально-філософський аналіз [Текст] : [Монографія] / Р. І. Олексенко. – К. : Знання України, 2013. – 367 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Олексенко Р. І. Філософія конкурентоспроможності підприємств в умовах впливу глобалізації на модифікацію державної політики / Р. І. Олексенко // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : колективна монографія у 4 т. / За ред. О. А. Паришної. – Дніпропетровськ : «Герда», 2013. – Т. 1. – С. 234–248.

3. Олексенко Р. І. Аксиологічний вимір сучасних науково-освітніх зрушень: проблеми й рецепції / В. В. Молодиченко, Р. І. Олексенко // Людиномірність у культурі, науці та освіті : філософсько-методологічні аспекти [Монографія] / За заг. ред. В. В. Молодиченка. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – С. 8 – 28.

Статті у наукових фахових виданнях:

4. Олексенко Р. І. Філософія економічної освіти: умови та напрями вдосконалення / Р. І. Олексенко // Гілея (науковий вісник) : [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 63 (№8). – С. 461 – 465.

5. Олексенко Р. І. Педагогічні кадри для економічної освіти: навчання впродовж життя / Р. І. Олексенко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 65 (№10). – С. 436 – 440.

6. Олексенко Р. І. Ринкова економіка України : зародження і суперечності сучасного розвитку / Р. І. Олексенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук. пр.] – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 28(41). – С. 323 – 329.

7. Олексенко Р. І. Поняття ринкової економіки в сучасному філософсько-економічному дискурсі / Р. І. Олексенко // Політологічний вісник : [зб. наук. праць]. – К. : ІНТАС, 2012. – Вип. 66. – С. 55 – 62.

8. Олексенко Р. І. Формування економічної культури майбутнього підприємця / Р. І. Олексенко // Гілея (науковий вісник) : [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2013. – Випуск 68 (№1). – С. 516–520.

9. Олексенко Р. І. Перспективи і основні напрями розвитку сучасної економічної освіти / Р.І. Олексенко // Гуманітарний вісник. Педагогіка. Психологія. Філософія : [зб. наук. праць]. – Том 1. – Випуск 28. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 379–383.

10. Олексенко Р. І. Секуляризація чеснот протестантизму як підстава розвитку ринкових відносин / Р. І. Олексенко // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Випуск 113. – С. 103–114.

11. Олексенко Р. І. «Ното есопомікус» новітньої формації / Р. І. Олексенко // Мультиверсум : Філософський альманах : [збірник наукових праць] / голов. ред. В. В. Лях ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – Київ, 2012. – Спецвипуск. – С. 31 – 42.

12. Олексенко Р. І. Зародження та суперечності становлення ринкової економіки в Україні (філософський аспект) / Р. І. Олексенко // Мультиверсум : Філософський альманах : [збірник наукових праць] / голов. ред. В. В. Лях ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – Київ, 2012. – Випуск 10(118). – С. 43 – 53.

13. Олексенко Р. І. Підготовка і перепідготовка кадрів у системі економічної освіти / Р. І. Олексенко // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 2 (49). – С. 59–67.

14.Олексенко Р. І. Теорія «ідеальних типів» Макса Вебера як методологічне підґрунтя філософії ринкових відносин / Р.І. Олексенко // Політологічний вісник: [зб. наук. праць]. – К. : ІНТАС, 2013. – Випуск 71. – С. 168 – 177.

15.Олексенко Р. І. Поняття ринкової економіки в історичній ретроспективі та у значенні для сучасного філософсько-економічного дискурсу / Р. І. Олексенко // Гілея (науковий вісник) : [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2013. – Випуск 77 (№10). – С. 156–159.

16.Олексенко Р. І. Філософсько-світоглядні засади розвитку ринкової економіки / Р.І. Олексенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук. пр.] – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 30(43). – С. 171–179.

17.Олексенко Р. І. Економічна освіта і виховання як засоби розвитку світоглядних засад сучасного підприємця / Р. І. Олексенко // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В. П. Андрущенко]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – № 4 (51). – С. 79–85.

18.Олексенко Р. І. Філософські погляди на проблеми становлення ринкових відносин в Україні / Р.І. Олексенко // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. Випуск 22 (4). – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2012. – С. 72–77.

19.Олексенко Р. І. Роль сім'ї в духовному вихованні майбутнього підприємця / Р.І. Олексенко // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. Випуск 23 (2). – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2013. – С. 205–212.

20.Олексенко Р. І. Ринкові відносини в сучасному соціально-економічному дискурсі: український контекст / Р.І. Олексенко // Політологічний вісник : [зб. наук. праць]. – К. : ІНТАС, 2014. – Випуск 72. – С. 95–105.

21.Олексенко Р. І. Правове і соціально-економічне підґрунтя ринкової економіки / Р.І. Олексенко // Гілея (науковий вісник) : [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2014. – Випуск 80 (№1). – С. 266–270.

22.Олексенко Р. І. Вплив філософії Макса Вебера на світову економічну думку / Р.І. Олексенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : [Науковий журнал]. – Випуск 4(3). – 2012. – С. 24–28.

23.Олексенко Р. І. Філософія проблем моралі в підприємницькій діяльності / Р. І. Олексенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : [Науковий журнал]. – Випуск 6 (3). – 2013. – С. 22–25.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

24.Олексенко Р. И. Философия, мировоззрение и мораль современного предпринимателя как составная экономико-социального развития общества / Р. И. Олексенко // Социосфера : [Научно-методический и теоретический журнал]. – 2013. – № 1.– С. 31–37.

25.Олексенко Р. И. Рыночные отношения в современном философско-экономическом дискурсе / Р. И. Олексенко // Новый университет : [Научный журнал]. Серия : Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2013. – № 6-7(27-28). – С. 22–30.

26.Олексенко Р. И. Философия образования как неотъемлемый фактор экономического развития общества / Р. И. Олексенко // Социосфера : [Научно-методический и теоретический журнал]. – 2013. – № 3. – С. 19–25.

27.Олексенко Р. И. Роль философии образования в социально-экономическом определении рыночной экономики / Р. И. Олексенко // Социосфера : [Научно-методический и теоретический журнал]. – 2013. – № 4. – С. 46–51.

Статті в інших виданнях:

28.Олексенко Р.І. Філософсько-економічний дискурс в Україні як супровід ринкових перетворень / Р. І. Олексенко // Проблеми освіти : [Наук. зб.] – 2013. – Вип. 74. – Ч. 2. – С. 178 – 184.

29.Олексенко Р. І. Висока ефективність кадрів як запорука підвищення економічної освіченості населення / Р.І. Олексенко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогіка: [зб. наук. праць]. – Мелітополь : МПДУ імені Богдана Хмельницького, 2013. – Вип. 1. – С. 202–203.

Тези наукових конференцій:

30.Олексенко Р. И. Воспитание культуры личности как условие экономической социализации / Р.И. Олексенко // Модернизация современного общества : проблемы, пути развития и перспективы : материалы IV Международной научно-практической конференции. – Ставрополь : Логос, 2013 – С. 132–135.

31.Олексенко Р. І. Становлення філософії ринкових відносин на території України в пострадянські часи / Р. І. Олексенко // Efektivni nastroje modernich ved – 2013 : Materialy IX mezinarodni vedecko-prakticka konference. – Dil 29. Filologicke vedy. Filosofie. – Praha : Publishing House «Education and Science». – С. 51 – 52.

32.Олексенко Р. І. Роль державної політики в регулюванні освітніх послуг в умовах глобалізації / Р. І. Олексенко // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій. – Суми, 19-20 квітня 2013 р. – Ч. 3. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – С. 108–109.

33.Олексенко Р. І. Роль економічної освіти у формуванні особистості сучасного підприємця / Р.І. Олексенко // Організаційно-педагогічні аспекти формування та розвитку майбутнього фахівця : Матеріали V міжвузівської науково-практичної конференції студентів та молодих учених (м. Євпаторія, 28-31 травня 2013р.). – Євпаторія : ЄІСН РВНЗ КГУ, 2013. – С. 86–88.

34.Олексенко Р.І. Глобальні проблеми філософії від античності до сьогодення в дискурсі ринкових трансформацій / Р.І. Олексенко // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : Матеріали Дніпропетровської сесії II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.) : у 6-ти частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 2. – С. 148–151.

35.Олексенко Р.І. Місце та роль релігії у житті суспільства / Р. І. Олексенко // Актуальні питання філології та філософії : наука і практика : [Зб. тез доповідей]. – Вип. 1. – Шостка, 2013. – С. 22–23.

АНОТАЦІЇ

Олексенко Р. І. Становлення та розвиток філософії ринкових відносин в Україні періоду глобалізації та інформаційної революції: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2014.

У дисертації досліджується соціально-філософський контекст розвитку ринкових відносин в умовах глобалізації, інформаційної революції та становлення відкритого суспільства. Розглядається теоретичне та масове розуміння еволюції філософсько-світоглядних характеристик суб'єкта ринкових перетворень: від «Номо-економіcus» до «Людини економічної» сучасного типу. Аналізуються перспективи та основні напрями розвитку національної системи економічної освіти, можливості діагностування та прогнозування ключових тенденцій її розвитку, а також потенціал застосування досвіду західних країн для інтенсифікації навчально-виховних форм підготовки майбутніх підприємців. Підкреслюється необхідність розробки національною економіко-педагогічною спільнотою таких методик економічного навчання, виховання, соціалізації, які б гармонійно поєднували в собі як прогресивний досвід інноваційного розвитку змістовно-формального наповнення освіти підприємців в Європі та США, так і глибокі національні українські традиції гуманістичної, людиноцентричної педагогіки.

Ключові слова: ринкове суспільство, економічна культура, освіта, ринкові відносини, світогляд підприємця, «людина економічна», ринкова трансформація, філософія ринку.

Олексенко Р. И. Становление и развитие философии рыночных отношений в Украине периода глобализации и информационной революции: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по

специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2014.

В диссертации исследуется социально-философский контекст развития рыночных отношений в условиях глобализации, информационной революции и становления открытого общества. Рассматривается теоретическое и массовое понимание эволюции философско-мировоззренческих характеристик субъекта рыночных преобразований: от «Номо-економісус» до «Человека экономического» современного типа. Анализируются перспективы и основные направления развития национальной системы экономического образования, возможности диагностики и прогнозирования ключевых тенденций его развития, а также потенциал применения опыта западных стран для интенсификации учебно-воспитательных форм подготовки будущих предпринимателей. Подчеркивается необходимость разработки национальным экономико-педагогическим сообществом таких методик экономического обучения, воспитания, социализации, которые бы гармонично сочетали в себе как прогрессивный опыт инновационного развития содержательно-формального наполнения образования предпринимателей в Европе и США, так и глубокие национальные украинские традиции гуманистической, человекоцентрической педагогики.

Проанализировав аномальные явления в системе административно-командной экономики и их закрепление в чертах характера человека (отчуждение человека от собственности, бесхозяйственность, безынициативность, склонность к хищению государственной собственности, боязнь новаций, поиск врагов, что мешает нормально работать и т.д.), а также их инерционное влияние на формирование экономической культуры и сознания современного украинского общества, подчеркнуто, что именно деградиционные тенденции сохранения негативных принципов командно-административной системы управления социально-экономической жизнью общества препятствуют формированию нового, современного типа предпринимательского мировоззрения, философии морали. Также определены ключевые характеристики экономической сущности человека рыночных отношений (ответственность, инициативность, стремление к моральному упорядочению деятельности, стремление к инновационно-креативному преобразованию действительности и активно-адаптационному социокультурному самоопределению), которые должны стать настоящими мировоззренчески-аксиологическими ориентирами для современного предпринимательского слоя, формируемого в Украине.

Исследовав противоречивые тенденции и возможности сочетания коллективного и индивидуального начал в сознании, мировоззрении, философии и морали современного предпринимателя, определено, что только при социально-экономических системах управления, в которых намеренно подчеркивается дихотомия этих двух начал, они вступают в жесткое противоречие. На самом деле, существует множество возможностей социальной действительности гармоничного

сочетания индивидуалистских и коллективистских устремлений личности, ведь именно они лежат в основе социального действия. Подчеркнуто, что именно рыночная экономика, которая формирует современный цивилизованный уровень предпринимательского сознания и мышления, создает благоприятную среду для гармоничного сочетания этих двух противоречивых феноменов человеческого бытия.

Изучив возможности роста (сращения) человеческого капитала и предпринимательской культуры средствами образования, культуры, воспитания, отмечено крайнюю необходимость эффективного воспитательно-образовательного и культурно-развивающего воздействия на современное украинское общество с целью повышения уровня общественного сознания относительно экономически предпринимательской проблематики. Использование новейших образовательных и воспитательных технологий, а также применение значительного духовно-энергетического потенциала народной культуры должны влиять на сознание нации, особенно молодежи, которая в конечном итоге должна превратиться в предпринимательский локомотив социокультурного и экономического развития страны. От усилий государства, национальной образовательной и культурной общности, гражданского общества в сфере экономического воспитания и просвещения зависит будущее Украины как полноценного и конкурентоспособного субъекта международного и глобального социально-экономического развития.

Ключевые слова: рыночное общество, экономическая культура, образование, рыночные отношения, мировоззрение предпринимателя, «человек экономический», рыночная трансформация, философия рынка.

Oleksenko R. I. Formation and development of the philosophy of market economy in Ukraine in period of globalization and information revolution: social and philosophical analysis. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical Drahomanov University. – Kyiv, 2014.

The dissertation investigates social and philosophical context of market relations development in the context of globalization, information revolution and the establishment of an open society. It is considered theoretical and massive understanding of the evolution of philosophical and ideological characteristics of market transformation from «Homo-economicus» to «Economic man» of the modern type. Author analyzes the prospects and main directions of development of the national system of economic education, opportunities of diagnosis and prediction of key development trends and potential of use of Western countries experience to intensify educational forms of training future entrepreneurs. It is emphasized the need for national economic and educational community to develop such methods of economic training,

education, socialization, which would harmoniously combine the progressive experience of innovative development of content and formal filling of entrepreneurs education in Europe and the U.S., as well as deep national Ukrainian tradition of humanistic, human-centered pedagogy.

Key words: market society, economic culture, education, market relations, outlook of entrepreneur, «economic man», market transformation, philosophy of the market.